

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 05-08-2019

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 25-08-2019

Araştırma Makalesi / Research Article

INTERNATIONAL JOURNAL OF VOLGA - URAL AND TURKESTAN STUDIES (IJVUTS), VOLUME 1, ISSUE 2, P. 136 - 157.

ULUSLARARASI İDİL - URAL VE TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (IJVUTS), CİLT 1, SAYI 2, S. 136 - 157.

GÜNEY TÜRKİSTANLI (AFGANİSTAN) ANA DİLİ ŞAIRİ: MUHAMMAD HÂŞİM HEMDEM

Selahittin TOLKUN*

Özet

Hâlihazırda Afganistan hudutları içinde bulunan Güney Türkistan'da ağırlıklı olarak Özbek ve Türkmen Türkleri yaşamaktadır. Uzun asırlar bölgede hâkim olan Türkler, hâkimiyetleri süresince diğer halkların dillerine saygı göstermişler; hatta bölgede kurulan Türk devletlerinin desteğiyle hâkim konuma getirilen Farsçayla eserler yazan Türk aydınları bu dilin etkinliğini ve hükümlerini kollamışlardır. Ne yazık ki idare Türklerden Peştulara geçince ne Türkler ne de Türkçe aynı hoşgörü ve desteği görememiştir. Ülkede - ilginç biçimde soyca anadili olarak konuşuru olmamasına karşılık - Fars-Deri dili Peştuca yanında resmî dildir. Türklere yakın zamana kadar eğitim ve yayın hakkı ya hiç verilmiyor yahut da oldukça kısıtlı tanınıyordu. Birçok ülkedeki azınlıklar hak mücadelesinde teröre başvururken azınlık olarak yaşayan bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Güney Türkistan (Afganistan) Türkleri hak arayışlarını daima ülkenin bütünlüğü içerisinde demokratik ve barışçı yollara yürütmüşlerdir. Ne var ki hâkim güçler Türklere haklarını vermedikleri gibi zaman zaman Türkleri aşağılayan ifadeler sarf etmekten geri durmamışlardır. Bu tip ülkelerde Türklüğün müdafaası aydınlara düşmüştür. İşte Güney Türkistanlı genç şair Muhammed Hâşim Hemdem de bunlardan birisidir. 2015'de Afganistan'daki kimi idarecilerin Türklere yönelik aşağılayıcı ırkçı söylemleri şairin "Bu Kimning Tili!" (Bu Kimin Dili!) şiirini yazmasına sebep olmuştur. Şair, bu şiirinde geçmişten bugüne, Doğu'dan Batı'ya Türklüğün değerlerini sıralamış; ancak bunu karşı tarafa değil, çarpıcı biçimde aşağılık duygusuna kapılması ve bu yolla ruhen çözülmesi hedeflenen kendi halkına hitaben yazmıştır. Şairin 2016'da Kâbil'de yayımlanan *Sévdim vä Sévdim* adlı kitabında yer alan Özbek Türkçesiyle kaleme aldığı şiirleri incelendiğinde başta anadili -kendi ifadesiyle *Özbek-Türk tili*- olmak üzere Türk tarihi, edebiyatı, gençleri mücadeleye çağırma, mücadeleden yılmama, ülkedeki ayrımcılık siyaseti gibi meseleleri konu edindiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güney Türkistan Özbek Edebiyatı, Afganistan'da Türk Azınlığı, Muhammed Hâşim Hemdem.

MOTHER TONGUE POET OF SOUTH TURKESTAN (AFGHANİSTAN): MOHAMMAD HASHİM HAMDAM

Abstract

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: stolkun@anadolu.edu.tr.

In South Turkestan, which is currently within the borders of Afghanistan, mainly Uzbek and Turkmen Turks live. The Turks, who had been dominant in the region for many centuries, respected the languages of other peoples during their rule. The Turks even wrote works with Persian, the dominant language of the region, so that they maintained the effectiveness and sovereignty of Persian language. Unfortunately, when the state administration passed from the Turks to the Pashtuns, both Turks and Turkish did not see the same tolerance and support. The interesting part is that the Dari Persian language is the official language of the state, although it is not spoken as a native language. In Afghanistan, until recently, Turks have not been given the right to education and publication, or have been given extensive restrictions on the exercise of these rights. While minorities in many countries resort to terror in the struggle for rights, the Turks of South Turkestan (Afghanistan), like all other Turkish communities living as minorities, have sought their rights within the territorial integrity of the country in which they live. They have used only democratic and peaceful means in their rights struggle. The dominant forces did not give the Turks their rights. Moreover, they did not refrain from making statements that from time to time insulted the Turks. In such countries, the defence of Turkishness has been a duty of the intellectuals. The young poet Mohammed Hashim Hamdam from South Turkestan is one of them. In 2015, the humiliating and racist rhetoric of some government administrators in Afghanistan directed against the Turks led the poet to write the poem "Bu Kimning Tili!" (Whose language is this?). In this poem, the poet listed the values of Turkishness from East to West from past to present. This poem is not addressed to the government managers. On the contrary, the poet addresses the people who are tried to be condemned to cultural deprivation by the administrators of the state through the inferiority complex. The poet's book *Sézdım vâ Sévdim*, published in Kabul in 2016, consists of poems written in Uzbek Turkish. In this book, the poet especially focuses on mother tongue which he personally calls as Uzbek Turkish language. Turkish history, literature, inviting young people to struggle, non-deterrence from struggle, discriminatory politics in the country are the other important issues in the poet's poems.

Keywords: South Turkestan Uzbek Literature, Turkish Minority in Afghanistan, Mohammed Hashim Hamdam.

Giriş

Hâlihazırda Afganistan hudutları içinde bulunan Güney Türkistan'da ağırlıklı olarak Özbek ve Türkmen Türkleri yaşamaktadır. Uzun asırlar bölgede hâkim olan Türkler, hâkimiyetleri süresince diğer halkların dillerine saygı göstermişler; hatta bölgenin hâkim dili olan Farsçayla eserler yazarak bu dilin etkinliğini ve hükümlerliğini kollamışlardır. Mesela Türklüğün büyük şairi ve savunucusu Ali Şîr Nevâî bile *Fânî* mahlasıyla Farsça divan yazmıştır. Ne yazık ki devlet idaresi Türklerden Peştulara geçince ne Türkler ne de Türkçe aynı hoşgörü ve desteği görmüştür.

Afganistan'da Peştuca yanında -ilginç biçimde soyca ana dili olarak konuşuru olmamasına karşılık- Fars-Deri dili de resmî dildir. Türklere yakın zamana kadar eğitim ve yayın hakkı ya hiç tanınmamış yahut da Türkler bu haklardan katı kısıtlamalar yoluyla mahrum bırakılmaya çalışılmıştır. Birçok ülkedeki azınlıklar hak mücadelelerinde teröre başvururken azınlık olarak yaşayan bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Güney Türkistan (Afganistan) Türkleri de hak arayışlarını daima ülkenin bütünlüğü içerisinde demokratik ve barışçı yollarla yürütmüşlerdir. Ne var ki hâkim güçler, Türklere haklarını vermedikleri gibi zaman zaman Türkleri aşağılayan ifadeler sarf etmekten geri durmamışlardır.

Mesela, yine asırlarca Türk idaresinde kimliğini kaybetmeden yaşayan Farslar, İran'da idareye geçince aynı hoşgörüyü -üstelik azınlık değil, ülkenin neredeyse yarı nüfusunu oluşturan- Türklere göstermemiştir. Farslar, Türklere kültürel haklar tanımadıkları gibi 2006'da İran'da

yayımlanan bir karikatür veya 2015 yılında gösterime giren bir çizgi film vasıtasıyla Türkleri aşağılayıcı söylemler serdetmekten çekinmemişlerdir, utanmamışlardır (bk. İpek, 2016). Bu tip ülkelerde Türklüğün müdafaası elbette öncelikle aydınlara düşmüştür.

Benzer durumu biz Güney Türkistan aydınlarında da görüyoruz. Bölgedeki Türk aydınları millî kimliklerini hem Türkmenlik ve Özbeklik olarak boy, hem de Türklük olarak korumaya ve savunmaya çalışmaktadırlar.

Önce Çar döneminde başlayıp Sovyetler Birliği tarafından devam ettirilen işgâl sürecinde 1924 sonrasına gelindiğinde Batı Türkistan parçalanmış; beş cumhuriyet ve beş ayrı halk hâline getirilen Batı Türkistan Türklüğünden Türklük bilinci yok edilmeye çalışılmıştır. Türklük bilincindeki aydınlar sonraki yıllarda ölüm, değilse sürgünlere mahkûm edilmiştir. Bu tarihten itibaren Türklük bilinci olan herkes *pantürkist* ve *panturanist* olarak suçlanmıştır. Artık bu sistem içinde insanlar ancak asıl olarak Türklük, nispeten de olsa İslamlığını reddederek hayatta kalabilmişlerdir.

İşte bu süreçte Türkistan'ın güney bölgelerinde yaşayan, büyük ölçüde şehirli olan ve eski Çağatay Türkçesi devamı sayılabilecek lehçeyle konuşanlara Özbek adı verilmiştir. Bu addan önce bu bölgelerde yaşayanların kendilerini Türk olarak adlandırdıklarını biz gerek tarihî gerekse günümüz yazarlarından anlıyoruz. Mesela, adını *Evril Turân* olarak değiştiren Mâmädâli Mähmudov, “Benliğini Unutma Halkım!” adlı yazısında bu durumu vurgulamaktadır.

Stalin'in uyguladığı siyaset yüzünden Türkistan'ın en önemli zenginliği talan edildi. Stalin, geçmişi zengin Türkistan'ın büyüyerek gelişmesinden korktu. Bunun için bir bütün olan Türkistan'ı parçalara böldü. Bir bütün TÜRK milletini Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Tacik gibi milletlere ayırdı (Mähmudov: 55).

Özbekler, Özbekistan ve Sovyet hâkimiyetinden kurtulan diğer Batı Türkistan cumhuriyetleri dışında Çin hâkimiyetindeki Doğu Türkistan ile Afganistan hâkimiyetindeki Güney Türkistan'da da bölgenin tabii sâkini olarak yaşamaktadırlar. İlâveten - Özbekistan'ın istiklali sonrası çıkanlar hariç - Sovyetler Birliği'nin kurulma sürecindeki zulümlerinden kaçarak Pakistan, Suudî Arabistan, Türkiye, ABD gibi ülkelere sığınmak zorunda kalan Özbekler bulunmaktadır. Sovyet eğitiminden geçmeyen Afganistan ve diğer ülkelerdeki Özbeklerin önde gelenlerinin Özbeklik duygusunu, Türklük duygusunun bir parçası olarak tasavvur ettikleri gerçekleştirdikleri yayın ve diğer etkinliklerden anlaşılmaktadır.

Biz, bu öncü kişilerden Afganistan hâkimiyetindeki Güney Türkistanlı büyük âlim ve şair Üstad Metin Andhoyî'deki Türklük duygusunu daha önceki çalışmamızda ortaya koymuştuk (Tolkun, 2019).

Bu yazımızda ise Güney Türkistan'da bir başka Türklük ve *Özbek Türk tili* âşığı ancak bu defa oldukça genç bir şairi, *Muhämmäd Hâşim Hämädäm*'i (محمد هاشم همدم فاریابی) tanıtacağız. (Şairin adı bundan sonra Muhammad Hâşim Hemdem olarak yazılacaktır.)

Bizim *Muhammad Hâşim Hemdem* için *anadili şairi* dememizin sebebi, şairin *Sézdım vä Sévdim* (سېزدیم و سېودیم) adlı ilk şiir kitabının başında, sayfa numarası olmayan bölümde kitabı kime ithaf ettiğini şiir tarzındaki bildirgesiyle ifade edişinden kaynaklanmaktadır:

Özimni,	Özümü,
Sözimni,	Sözümü,
Közimni,	Gözümü,
Ésimni,	Aklımı,
Säsımni,	Sesimi,
Yâşımni,	Yaşımı,
Bârımni,	Varımı,
Yâğımni,	Yoğumu,
Qolımni,	Elimi,
Yolımni,	Yolumu,
Sévgimni,	Sevgimi,
Sévgimni ... ânâ şu ânâ tilimgä bağışlaymân.	Sevgimi ... işte bu ana dilime bağışlıyorum.

Bizce bölgedeki bütün Türk şairlerinde olduğu gibi, Hâşim Hemdem'deki bu duygunun gelişmesinde ecdadı ve yurttaşları olan Türklük âleminin ulu şair Ali Şîr Nevâî'nin etkisi büyüktür. Zaten şair, kitabının girişine Nevâî'nin *Hayretü'l-Ebrâr* adlı mesnevisinin ilk beytini yerleştirmiştir:

بِسْمِ اَلِهٖ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
رَشْتِغَهٗ چِیْکَتِی نِیچَهٗ دُرُ یَتِیْمِ

Bismi İlahî'r-Rahimâni'r-Rahîm

Riştəğa çékti néçe dürr-i yetim (Eckmann, 1967, s. 17)

Keza şair şiirlerinde değişik vesilelerle Nevâî'den söz eder, hatta onun *Ġarā'ibü's-Şıġar*'da yer alan aşağıda ilk beyti verilen gazelden yararlanarak *müsemmen* yazmıştır.

Alsa cānımnı lebing devrān tōküp ƣān yaşını

Taġ imes ol yaş ile laŖl itse ƣabrim tāşını (Kut, 2003, s. 468)

Şair, burada ilginç biçimde bir uygulamada bulunmuş ve *müsemmenin* her kıtasının son mısraı olarak Nevâî'nin gazelindeki her beytin ikinci mısraını kullanmıştır. Keza Nevâî'nin gazeli aruz vezninde iken Hâşim Hemdem'in müsemmeni millî vezin olan heceyledir. Müsemmenin ilk kıtası şöyledir:

Not: Hâşim Hemdem'in yayımlanan şiir kitabından yapılan alıntılarda künye belirtilmeden sadece sayfa numarası gösterilecektir.

Kōzlāri ortāndırīb öldirsā bé-bāşını,

Yā ölar ƣāġımdā körsā bir kēlib sirdāşını,

İkki zulf ārqānı dāstidān kōrālmāy ƣāşını,

Kōrsātār bolsā bērārdim Fāryāb Lāvlāşını

Yüz ƣirāyı birlā kēlgāndā kōrib quyāşını

Yārdın āyrı kimsāġā āqızmäġin kōz yaşını

Tāng émās ul yāş ilā lāŖl ētsā ƣābrim tāşını (s. 77-80)

Muhammad Hâşim Hemdem-i Fāryâbî (محمد هاشم همدم فاريابى)

Şairle 06.07.2019 tarihinde Bilecik'te yaptığımız sohbet esnasında kendisiyle ilgili verdiği bilgileri aynen aktarıyoruz.

Kimlik bilgileri

Xâcı Mullā Muhāmmād Eslām “Toprāxtu” oġlı Muhammed Hâşim Hamdem Faryâbî, 13 Mart 1990 tarihinde Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Güney Türkistan bölgesinin Faryab ilinin merkez ilçesi olan Meymene'ye bağlı Toprāxtu nahiyesi Yāngiqışlāq köyünde dünyaya geldi.

Hâşim Hemdem'in belirttiğine göre, Taliban işgali döneminde asıl adı Türkçe *topraxtu* (< *toprak+tu* < **toprak +lı*) olan nahiyenin adı, Peştu dilinde “Kara Peştular” anlamına gelen *Turpāhtun*'a çevrilmiştir. Bu, bölgenin Türk kimliğinin silme, ismen Peştulaştırma ameliyesidir. Hemdem, iddiasını ispat için bölgedeki *çeçektu*, *şibaqtu* (< *şubaqtu* “sıvalı) köy adlarını örnek vermektedir. Kıpçak kökenli Özbeklerin devamı olan kimi C'leyici Özbek ağızlarında benzer ses değişmesinin bulunması Hemdem'in

görüşünü desteklemektedir. Aynı şekilde Özbekistan ölçünlü dilinde *tupraq* kelimesi Hemdem'in belirttiğine göre bölgede *topraq* olarak telaffuz edilmektedir.

Şairin doğum tarihi *Sézdım vâ Sévdim* (سىز ديم و سېو ديم) adlı kitabının başında yer alan *qısqa biyografi* bölümünde h.ş. 1365 olarak verilmiştir. Oysa bu tarih miladî 1986'ya denk gelmektedir. Bu bilgi yanlış kitabı yayıma hazırlayan kişiden kaynaklanmaktadır.

Şiir kitabının başında şairin adı محمد هاشم همدم فاريابی "*Muhammed Hâşim Hemdem Fâryâbî*" olarak yazılmıştır. Güney Türkistanlı aydınların isimlerini - dâhilinde buldukları Afganistan'ın geleneklerinden dolayı - kimi zaman tam olarak tespit etmek güç olmaktadır. Şairin isim kısmında yer alan *Muhammed Hâşim* asıl ismi, *Hemdem* mahlası, *Faryâbî* ise geldiği şehri bildirmektedir.

Son olarak şair evli olup Emir Yasukay ve Emir Toragay adlarında iki oğlu bulunmaktadır.

Eğitim Hayatı

Hâşim Hemdem, ilkokulu Toprâxtu köyünde okumuş; ortaokulu ise günümüzdeki adıyla Arabxâna Lisesinde görmüştür. Lise eğitimini ise Mezârîşerif'teki Daqiqî-Belhî Yüksek Lisesinde tamlayarak 1387 (2008) senesinde Belh Üniversitesi'nin Dil ve Beşerî bilimler Fakültesinin Özbek Bölümü'ne kaydını yaptırmış ve buradan 1390'da (2011) mezun olmuştur.

İş Hayatı ve Kültürel Faaliyetler

1384-1388 (2005-2009) arasında *Afgânistân Cünbüş Yâşları Bâlx Vilâyati Kéngâşi*'nin (Başkanı Raşit Dostum olan partinin Belh şehri gençlik kolu) kültürel işler bölümünün başkanı, ayrıca çok dilli yayın yapan *Nihad* özel radyosunun Özbek Türkçesi bölümünde program ve haber sunucusu olarak çalışmıştır.

Afganistan Eğitim Bakanlığına bağlı olarak 2007'de Mezârîşerif'te düzenlenen Farsça *Teksevar-i Şe'r* şiir yarışmasına katılmıştır. Bu yarışmada adaylara 20 hafta boyunca her hafta bir konu verilmiş; bu konu hakkında şiir yazmaları istenmiştir. Toplamda 80 genç şair arasında dereceye girerek 3. olmuştur.

Güney Türkistan illerinden katılan öğrencilere yönelik 1388'de (2009) içinde Hemdem'in de bulunduğu yaklaşık 15-16 genç tarafından Güney Türkistanlı büyük edebiyatçı Mevlânâ Anber adına *Mâvlânâ Ānbâr Fârhângiy Bunyâdı* (Mevlânâ Anber Kültür Encümeni) kurulmuştur. Hemdem, bu encümen vasıtasıyla aynı yıl içinde, daha çok Güney Türkistan bölgesine yönelik yayın yapan çok dilli özel *Arzu TV*'de Özbekçe haberler müdürü ve Çağdaş adlı edebiyat programının yürütücüsü olarak 5 yıl boyunca görev yapmıştır.

Güney Türkistan'da uzun yıllardır faaliyette bulunan ve kısaltması kuruluşun Farsça *Federasyon-ı Ferheng-i Turkan-ı Afganistan* (Özbek Türkçesiyle *Āfġānistān Türkləri Mādāniy Cāmġärmāsı*, Türkiye Türkçesiyle *Afganistan Türkleri Kültürel Vakfı*) isminin ilk harflerinden oluşturulan FFTA'nın 1390'da (2011) henüz 4. sınıf talebesi iken başkanı olmuştur. Bu süreçte *Arzu TV*'den ayrılarak 1392'de (2013) Özbek ve Türkmen lehçelerinde yayın yapan *Batur TV*'nin Belh temsilcisi olarak 14 ay çalışmıştır.

2014 Aralık'ta *Selam Afganistan Media Organization*'a bağlı Farsça, Peştuca, İngilizce ve Özbek Türkçesinde yayın yapan *Selam Vatandar* sanal ağ sitesinde ve bu kurumun yine *Selam Vatandar* adlı radyosunda Özbek Türkçesi servisinde bölüm başkanı olarak 2017 sonuna kadar çalışmıştır.

Şair daha sonra 27 Aralık 2017 tarihinde Afganistan'dan ayrılarak Türkiye'ye gelmiş, bir süre Ankara'da bulunmuş, sonra BM'lerin *Mülteciler İdaresi*'nde tercüman olarak 2008'de Bilecik Göç İdaresi'nde göreve başlamıştır (06.07.2019, Bilecik).

Yayınları

Muhammed Hâşim Hemdem, şiirlerini esasen hece vezni ve çok defa beyitler hâlinde yazmaktadır. Özbek Türkçesiyle yazdığı şiirleri *Sézdım vâ Sévdım* (سبزدیم و سبزدیم) adlı kitapta 1395'te (2016) Kâbil'de basılmıştır. Özbek Türkçesiyle kaleme aldığı şiirleri ayrıca değişik dergilerin yanında Güney Türkistan'da özellikle Özbek-Türk edebiyatı üzerine önemli yayınları bulunan Dr. Şefika Yarkın tarafından hazırlanarak Kâbil'de neşredilen *Yulduzlär İzidän - Āfġānistān Bärkämäl Türk Yâşlär Şé'rləri* "Yıldızların İzinden - Afganistan'daki Yetişmiş Türk Gençlerinin Şiirleri" adlı antolojide basılmıştır.

Burada yeri gelmişken bir meseleyi sorgulamak lazımdır. Sovyet ve Çin idareleri yanında özellikle yaklaşık yarım yüzyıldır Batılı bilim insanlarınca Türkiye dışındaki Türk toplulukları için *Turkic* ve deġişkeleri, bunların etkisindeki Türkiyeli bilim insanlarınca Türkî kelimesi kullanılmasının yaygınlaştığı görülmektedir.

Ancak özellikle Sovyet ve Çin eğitiminden geçmeyen Afganistan, İran, Irak gibi ülkelerdeki deġişik boylara mensup Türkler boy adları yanında kendilerini Türk olarak adlandırmaktadırlar.

Mesela, yukarıda zikredilen Dr. Şefika Yarkın'ın hazırladığı *Yulduzlär İzidän - Āfġānistān Bärkämäl Türk Yâşlär Şé'rləri* "Yıldızların İzinden - Afganistan'daki Yetişmiş Türk Gençlerinin Şiirleri" antolojisindeki veya *Āfġānistān Türkləri Mādāniy Cāmġärmāsı* Farsça adıyla *Federasyon-ı Ferheng-i Turkan-ı Afganistan* (Afganistan Türkleri Kültürel Vakfı) kurumundaki *Türk* kelimeleriyle Türkiye Türkleri deġil, doğrudan Özbek ve Türkmenler kastedilmektedir. Biz aynı durumu İran'da yaşayan Azerbaycan ve Türkmen topluluklarında da görüyoruz. Türkiyeli

Türkler olarak biz Güney Azerbaycanlılara *Azeri* dediğimizde onlar bizim bu adlandırmamıza haklı olarak kızmaktalar ve kendilerini Türk olarak adlandırmaktadırlar.

Bu bilim insanlarına şunu sormak lâzım: Türkiye dışındaki Türkler kendilerini *Türk* diye nitelendirdiklerinde ne diyecekler? Mesela Güney Türkistanlı (Afganistan) Dr. Şefika Yarkın'a, Hâşim Hemdem'e, Üstad Metin'e "Hayır, sizler Türk değilsiniz! Türkîsiniz!" mi diyecekler? Kendisini Türk diye adlandıran atalarının bu adlandırmasını reddederek emperyalistlerin uygulamalarını kabulünü mü isteyecekler?

Hâşim Hemdem, günümüz Özbek edebiyatının büyük şairlerinden *Erkin Vâhid*'in (1936-2016) ölüm yıl dönümü münasebetiyle 2017'de Kâbil'de *Tärixingdir Ming Äsrlär İçrä Pinxân Özbégim* "Ey Özbek'im! Tarihin binlerce asırların içinde saklıdır!" (Not: Bu aslında Erkin Vâhid'in *Özbekim* adlı meşhur kasidesinin ilk beytidir.) adlı antolojiyi yayımlamıştır. Bu eserde Güney Türkistanlı (Afganistan) Özbek edebiyatçılarının *Erkin Vâhid* üzerine yazdıkları şiir ve nesirleri bulunmaktadır.

Öte yandan Hâşim Hemdem'in hazırladığı Güney Türkistan (Afganistan) ve Özbekistan'dan 60 genç şairin şiirlerinden oluşan *İkki Bağdan Bir Gül* adlı antolojisi yayımlanmayı beklemektedir.

Şair, ülkedeki resmi dil olan Fars-Deri dilinde de şiir yazmaktadır. Farsça şiirlerinden birkaçı Mezarîşerif'te basılan *درنگ در رنگ Dereng der-reng* "renklere bakış" adlı güldestede basılmıştır. Bu güldestede Mezarîşerif'te yetişen ve Farsça yazan yaklaşık yirmi kadar başka genç şairin de eserleri yer almaktadır.

Bunların dışında Özbekistan'daki mevcut Latin alfabesiyle Hâşim Hemdem'in *Bu kimning Tili*, *Erkin Vâhidov Şagirdlärigä Mäktub* ve *Qân Xislätig* adlı şiirleri kısa bir hayat hikâyesiyle birlikte Azerbaycan'da basılan *Türk Dünyası Şairleri Almanax Buta-2* kitabında basılmıştır (*Türk Dünyası Şairleri Almanax*, 2017, s. 156).

"Bu Kimning Tili" (Bu Kimin Dili?) adlı şiiri

Muhammed Hâşim Hemdem'in *Bu Kimning Tili* (Bu Kimin Dili?) adlı şiiri herhalde dil üzerine en çarpıcı eseridir. Bu şiir, şairin *Sézdım vä Sévdim* adlı kitabının 5-8. sayfalarında ve 2. şiir olarak basılmıştır. Aşağıda bu şiirin özgün ve Türkiye Türkçesine çevirisi verilecek; ardından şiirin dil ve yazım özellikleri üzerinde kısaca durulacaktır. Ancak öncelikle bu çarpıcı şiirin hangi saiklerle yazıldığına açıklık getirmek gerekir.

Hâşim Hemdem ile yukarıda belirtilen sohbetimizdeki mevzulardan biri de şairin özellikle bu şiiri hangi saiklerle yazdığı ve sonrasındaki etkisi olmuştu. Şimdi şairin konuyla ilgili söylediklerini bizzat kendi ağzından aktarıyoruz:

Afganistan Türkleri (Özbek, Türkmen vd) taassubun ağır yükü ve aşağılanmanın siyah libasını başlarından alıp atmak için uzun zamandan beri mücadele etmektedirler. Ben, bu şiiri ayı ve gününü tam olarak hatırlamadığım 2015 yılının ilk aylarında yazmıştım. O sırada her zamanki gibi milletimize karşı özellikle tarih üzerinde fikrî saldırılar düzenlenmişti. O süreçte bir dizi Peştü ve Tacik kökenli kişiler tarafından Afganistan devletindeki değişik idarî makamda bulunan Türklere karşı, özellikle parlamento başkanlığını yürüten şahıs ve ona benzer Kadınlar Bakanı ve Hava Yolları Bakanlığı öncülüğündeki faşistler tarafından şerefimize saldırı olmuştu. Bu süreçte Türk asıllı Üstad Rahmanoğlu gibi bir âlim ve siyasetçinin bakanlık makamına layık olamayacağına gerekçe olarak bu fanatikler tarafından saçma sözler söylenmeye başlanmıştı.

İşte böyle bir dönemde, bir yazar ve şair olarak milletimizin geçmişteki varlığını ve zenginliğini yabancılara değil, tersine öz milletimize bildirmek maksadıyla “Bu Kimning Tili?” adlı 22 beyitten oluşan bir şiiri kaleme almıştım. Bu şiirle milletimizin tarihinde hangi büyük kişilerin bulunduğu göstermek, dilimizin ve tarihimizin değerini anlatmak, faşistlerin *şirin* (!) sözlerine aldanmamak gerektiğini ifade için mezkûr şiirimde feryadımı haykırmıştım. Bu şiiri, “Tarihî şahsiyetlerin ve medeniyetimizin altın yaprağının başlığı olur mu acaba?” diyerek yazmıştım.

(Not: Şairin, “faşistlerin şirin sözleri” ifadesindeki şirin “tatlı, şekerli; hoş, sevimli” kelimesi Afganistan’da diğer halkları aşağılamak için kullanılan *Arabî asel-est, Fârsî şeker-est* “Arapça baldır, Farsça şekerdir.” deyişine gönderme yapmaktadır. Çünkü Türklüğe Farsçayla saldırmaktadırlar. Hemen ekleyelim ülkedeki Türkler deyişe üçüncü bir mısra ekleyerek şöyle söylemektedirler: *Arabî asel-est, Fârsî şeker-est, Türkî hüner-est* (Arapça baldır, Farsça şekerdir, Türkçe hünerdir!).

Mezkûr şiir, Aralık 2016’da Türkiye’de ilk defa Sakarya Üniversitesinde, Afganistan’daki Özel Reşâd Üniversitesi tarafından düzenlenen tanıtım toplantısında Afganistan Parlamentosu eski azası Serdâr Muhammad Rahmanoğlu ve BBC’nin muhabiri Veli Muhammad Hadid tarafından takdim edildi. 2018’de Afganistan Devleti tarafından Türk milletine karşı bile bile yeni bir adaletsiz ve geriye dönüş niteliğinde uygulamalar yürürlüğe konduğunda bu duruma dur demek ve haklarını almak amacıyla Güney Türkistan’ın 9’dan fazla vilayetinde sivil halk sokaklara dökülmüştü. İşte bu dönemde Güney Türkistanlı hanımların gösterisinde *Tübässüm Cäsür* adında genç bir kızımız benim bu şiirimi okuyunca şiir yeniden ve özellikle sanal dünyada gündeme geldi.

Şairin sözlerine biz de *Tübässüm Cäsür*’un okumasının ardından bu şiirin sanal ağda *Bu Kimning Tili* yanında *Bu Mening Tilim* (Bu Benim Dilim!) olarak da tanındığını ve sanal ağda aradığımızda yerli yabancı birçok sayfada karşımıza çıktığını ekleyelim. Aşağıda şiirin özgün ve Türkiye Türkçesi çevirisi birlikte verilmiştir. Burada geçen şahıs, eser ve devlet adları Türk tarihi ve medeniyetiyle ilgilenenlerin bildiği düşüncesiyle açıklama yapılmamıştır.

Not: Şairin Arap alfabesiyle yazdığı şiirleri, ölçünlü Özbekistan yazı diline uydurulmuş ve metinlerin çeviri yazısında 34 Harfli Türk Dünyası Ortak Alfabeti kullanılmıştır.

BU KİMNİNG TİLİ

BU KİMİN DİLİ

Bu méning tilim, Türk-Özbékçesi, Turánlár tili,

Bu benim dilim, Özbek Türkçesi, Turanlıların dilidir,

Táglárnı égirib, éркиn yaşáğán, boránlar tili

Dağları eğirerek hür yaşayan boranların dilidir.

Bu méning tilim, méning huccätim, fáxr kánidir,

Bu benim dilim, benim delilim, iftihar kaynağımdır.

Báburlár tili, şáirlár tili, devánlar tili

Babürlerin dili, şairlerin dili, divanların dilidir.

Qutädgu Bilig yáratgán, Yusuf Xás Háciblardek

Kutadgu Bilig'i yaratan Yusuf Has Hacib gibi Divân u

Lugátu't-Türk sáhibi, Máhmud-ı Kâş, şáhánlar tili

Lugati't-Türk sahibi Kaşgarlı Mahmud'un, şahların dilidir.

Xár bolmägäysiz, izzätin qıling, bu tilni ulus!

Hakir olmazsınız, saygı gösterin bu dile ey ulus!

Negä ki bu til, Sümárlár tili, Kuşánlar tili

Çünkü bu dil Sümerlerin, Kuşanların dilidir.

Bizgä şán bergán, bizgä cân bergán, bizgä iftixár

Bize şan veren, bize can veren, bizim için iftihar,

Nävâiy sözin, çirâyántirgán, insánlar tili

Nevai sözünü güzelleştiren insanların dilidir.

Támáddunlárni qozgálántirgán, yéryüzidä bütün

Yeryüzündeki bütün medeniyetleri kaldıran

Hämdä Şárq tili, hämdä Ğárb tili, Íránlár tili.

Hem Şarkın hem Garbın hem İran'ın dilidir.

Bizgä kán bergán, bizgä nán bergán, bizgä bärlik şu

Bize cevher veren, bize ekmek veren, bizim varlık sebebi o,

Tomáris tili, Hárázm tili, zámánlar tili

Tomaris'in, Harezmi'nin, (bütün) zamanların dilidir.

Ğáználik Máhmud, qılmadı xızmat, bizlar üçün bu

Gazneli Mahmud etmedi hizmet, bizler için

Şáhnámä ibrät, ulus tili, cäyránlar tili.

Şehnâme ibrettir, (bu) ulusun dilidir, ceylanların dilidir.

Bu Ádám tili, átám tili, sevgilim tili,

Bu Hz. Âdem'in dili, atamın dili, sevgilimin dili,

Behiştän çıqıb, yerläşib qâ[l]gán, ğılmánlar tili.

Cennetten çıkıp yerleşen Gilmânların dilidir.

Bu kimning tili? Bu méning tilim, eskirip yátgán

Bu kimin dilidir? Bu benim dilim kocayıp giden

Tárixning tili, Témuriylár tili, romanlar tili

tarihin dili, Timurluların dili, edebî eserlerin dilidir.

Bu tilni bilgänlär körkäm yaşar, mäddählik qılmäs	<i>Bu dili bilenler güzel yaşar, yalakalık etmez</i>
Yürüb eşiklär, bu til äslidä xâkänlär tili	<i>dolaşarak kapılarda. Bu aslında hakanların dilidir.</i>
İddiâ bilmäng méning sözimni! Duşmânlik qılmäng!	<i>Bu sözüümü iddia sanmayın! Düşmanlık etmeyin!</i>
Bu til siyâsätidä bây, ildizdän, Usmânlar tili.	<i>Bu dil siyasette zengin, köklüdür. (Bu) Osmanlıların dilidir.</i>
Qâcârlar tili, Tâtârlar tili, Sämârqänd tili	<i>Kaçarların, Tatarların, Semerkant'ın dilidir,</i>
Tämuçin tili vä Hunlar tili, Türkänlär tili.	<i>Temuçin'in ve Hunların Türklerin dilidir.</i>
Xudâning lutfi, Sulâyman tili, Tiyanşân tili	<i>Allah'ın lutfuyla bu Süleyman'ın, Tiyanşan'ın,</i>
Bäysunqâr tili, Bâyqarâ tili, Şâybanlär tili	<i>Baysungur'un, Baykara'nın, Şeybanlıların dilidir.</i>
Âtilâ tili, Säyhunlär tili, Cäyhunlär tili	<i>Atilla'nın dili, Seyhunların dili, Ceyhunların dili,</i>
Gävherşâd Begimning, ânâcânımız degänlär tili	<i>Gevherşad Hanım'ın "Anacânım!" diyenlerin dili.</i>
Âtätürk tili, Cähângir tili, bähâdur tili,	<i>Atatürk'ün dili, Cihangir'in dili, bahadurların dili,</i>
Ulus ğämining Nâdirâ birlä yegänlär tili	<i>Halkın derdiyle Nadire ile birlikte dertlenenlerin dili.</i>
Témur merâsın östirgän Şährux, insäniyätni	<i>Timur'un mirasını geliştirmiş Şahrux Mirza, insanlığı</i>
Çoqqisigäçä, Buxârânı cännät qı[l]gänlär tili	<i>Zirveye kadar Buhara'yı cennet kılanların dili.</i>
Sâkälär tili, Sälcuqlär tili, bäturlär tili,	<i>Sakaların dili, Selçukluların dili, baturların dili,</i>
Bâyäzid İldirimning kezdirgän – ormanlär tili	<i>Beyazıt Yıldırım'ı gezdiren ormanların dili.</i>
Yâfäs ävlâdı Türkdän örgän[gän]miz, til özak bizä	<i>Hız. Yafes'in Türk'ten öğrendim. Dil özümüzdür bize,</i>
Bu Râyhân, İbni Sinâdeğk méhribänlär tili	<i>Ebu Reyhân, İbni Sinâ gibi mihribanların dili.</i>
Yäsukây tili, Çığätây tili, Torägây tili	<i>Yesukay'ın dili, Çağatay'ın dili, Toragay'ın dili</i>

Yäsâqlâr tili yäsâb devândân ötsâk, cävânlar tili	<i>Divanlar bir kenara bu kanunlar yapan dil, gençlerin dili</i>
Yâftâlilâr, Uvâysiy ânâ hâmdâ yüzlârçâ uluğ	<i>Eftalitlerin dili, Üveysî ana yanında yüzlerce ulu kimse</i>
Cân bérîb kélgân şu yoldâ, bu qâdrânlar tili,	<i>Can vere gelen bu yolda bu kadirbilenlerin dili.</i>
Bu Âltây tili, bu Urâz tili, bu Ârâl tili,	<i>Bu Altayların dili, bu Urazların dili, bu Aral'ın dili,</i>
Cännâtni yergâ Sâmrâqând degân, ğulmânlar tili.	<i>Yeryüzündeki cennet diye Semerkant diyen ğulmânların dili.</i>

Bizce şairin bu şiirinde günümüz Özbek edebiyatının büyük şairlerinden Erkin Vâhid'in özellikle de "Özbekim" kasidesinin önemli etkisi bulunmaktadır (Vâhidov, 1991, s. 23-25). Çünkü Erkin Vâhid bu kasidesinde Türkistan Türklüğünün bütün değerlerini bir bir sıralar. Ancak Hâşim Hemdem bir adım öteye giderek *Osmanlı, Kaçar, Tatar, Atatürk, Yıldırım Bayezid* gibi diğer Türk topluluklarına ait değerleri de sıralar. Biz, benzer durumu daha önce bir başka Güney Türkistanlı şair Üstad Metin'in 78 beyitlik *Qwânc Ävi* adlı kasidesinde de görmüştük (Mâtîn-i Ändxôyi, 1379, 205-213; Tolkun, 2019, 318-325)

Şairdeki Anadili ve Türklük Bilincini Gösteren Başka Örnekler

Şair, bu kitabındaki şiirlerde defalarca ana dili sevgisi ilaveten Türklük duygusu vurgusunda bulunur. Mesela söz konusu kitabın ilk şiiri olan *Mânzumâ* şöyle başlar.

Qârârım ânâ tildâ sözlâşişdir	<i>Kararım ana dilimde konuşmaktır.</i>
Bu yétti puştimiz irsî u kişdir.(s.1)	<i>Bu (bize) yedi neslimizden miras ve âdettir.</i>

Kitaptaki 6. Şiir olan *Sirli Söz* (s. 15-17) ana dili meselesinde Afganistan devletinin Türklere verdiği sözleri yerine getirmemesi üzerine yazılmıştır.

Séndân äyri yäxtu dünyâ kéçädîr	<i>Senden ayrı aydınlık dünya gecedir,</i>
Kéçälâr här lâxzâsı ming yılçädîr	<i>Gecelerin her anı bin yıl kadardır.</i>
/.../	/.../
Közlâgân yolım üzildi dâdlâr	<i>Gözlediğim yolum kesildi, feryat ki feryat!</i>
Til üçün récâ buzıldı dâdlâr	<i>Dil için (yapılan) planlar bozuldu, feryat ki feryat!</i>

Séngä umrimdän birâr kün qâlsä häm	<i>Sana ömrümden bir gün kalsa bile</i>
Özgälär xäncärini qolgä âlsä häm	<i>Yabancılar hançerlerini ellerine alsa bile</i>
Tikläni közyaşın aqızmaqçımän	<i>Ayağa kalkarak gözyaşını akıtacağım,</i>
Éski üyni qäytädän tuzmaqçımän (s. 15-16)	<i>Eski evi yeniden kuracağım.</i>

Kitaptaki 12. isimsiz (s. 28-30) şiirinde şair Türk dünyasını göz önüne almıştır.

Änä yurtım tinçligi könglimdä bär ärmänläri	<i>Ana yurdumun huzuru, bütün ukdeleri gönümdedir</i>
Yäxtılıq tāmān kētiş äsli niyät bundän näri	<i>Işığa doğru gitmek bundan böyle asıl niyettir</i>
Änä yurtımni buzıb öz ätigä qoymaqçılär	<i>Ana yurdumu bozup kendi adlarının altına almak isterler,</i>
Qäytädän ätngni äsräb Türk bolgin sängäri (s. 29)	<i>Yeniden Türk adını koruyarak onun askeri ol.</i>

Şair, Afganistan'da Türklere karşı yürütülen kötü propagandaya karşı kitaptaki 16. (s. 37-40) şiirini yazmıştır.

Bir qätär insän-sıfätlä it bolıb tişläydidär.	Bir grup insan görünüşlüler it olup ısırırlar,
Yä ki itlä örgätib xälqimgä kişkişläydidär. (s. 37)	Veya itleri öğreterek halkıma kışkırtırlar.

Kitaptaki 26. *Änä Yurtım* (s. 28-29) şiirinde şair, Ana Türkistan'dan söz etmektedir. Bunu yaparken doğrudan Türkistan ismini zikretmez; ancak bu durum Batı Türkistan'dan Buhara ve Doğu Türkistan'dan Hoten şehirlerini zikretmesinden anlaşılmaktadır.

Sén yüräkning tuygusisän sen gözälsän sevämän	<i>Sen yüreğin duygususun, sen güzelsin, seviyorum.</i>
Kämbägällärning quvânçi çöldägilärgä çämän	<i>Yoksulların kıvancı, çöllerdeki çiçek bahçesisin.</i>
Yävlär içrâ ildirim bolgän yäräğimsän özing	<i>Düşmanlar içinde yıldırım olan silahımsın sen,</i>
Häm Buxâräsän bütünläy ölkädäşlärgä Xotän. (s. 28)	<i>Hem Buhara'sın tamamen ülkedaşlara hem Hoten.</i>

Muhammes tarzında kaleme alınan kitaptaki isimsiz 34. şiirin (s.73-74) bir bölümünde şöyle söyler:

Til dédim, fârhäng dédim, yurtım dedim qânım qurib	<i>Kanımın son damlasına kadar dil dedim, kültür dedim,</i>
Çärçämây yürdim ulusım yurtıdâ dâvrân sürüb	<i>yurdum dedim,</i>
Kökkä çıqqân bâbälär, äcdâdımızdék êskürüb	<i>Ulusumun yurdunda devran sürüp yorulmadan yaşadım.</i>
Hâr biri âltın üze yâtgânligin kördim yürüb	<i>Göge çıkan atalarımız gibi eskiyerek</i>
Bé-kérek mısra bile yânınıznı süpürmäqçimân (s. 74)	<i>Her bir altın üzerinde yattığını gezerken gördüm</i>
	<i>Değersiz mısralarımla çevrenizi süpürmek isterim!</i>

Şairin Türklük şuuruna son örnek olarak Azerbaycan'da basılan *Türk Dünyası Şairleri* kitabında yer alan *Qân Xıslätینگ* adlı şiirinden bir bölüm vermek istiyoruz.

Tärixing birlä yäşäb, sën oylâvgä yétgän Türksän,	<i>Tarihinle yaşayıp sen tefekküre yeten Türksün,</i>
Mingläb yillärdän bəri, sën él birlä kétégän Türksän,	<i>Binlerce yıldan beri sen halkla giden Türksün,</i>
Häm tamäddun häm séviş, sën ädäbiy bitgän Türksän,	<i>Hem medeniyet hem sevgi üstüne edebiyat yazan Türksün</i>
Yéryüzini qämragän sën Qur'an eşitgän Türksän,	<i>Sen, yeryüzünü kaplayan Kur'an'ı dinleyen Türksün.</i>
Mängü qaldı bizläre, qolyäzmä bitgän Türksän.	<i>Ebedi kaldı bizlere, el yazmaları yazan Türksün.</i>

(*Türk Dünyası Şairleri Almanax Buta-2 s. 156*)

Hâşim Hemdem, bunun dışında özellikle halkı bilinçlendirmeye, mücadeleden yılmamaya, gençleri birlik içinde mücadeleye çağırmaya yönelik şiirleri bulunmaktadır. Değişik şiirlerinden beyitler aşağıdadır.

Kél inäğäm âpä-singil	<i>Gel dostum, ablam, bacım,</i>
Ölkäni âbâd qil (s. 11)	<i>Ülkeyi bayındır et!</i>
Bâşing kétégändä häm cânibni tänişgä täfäsil qil	<i>Başın bile gitse karşı tarafı tanımaya gayret sarf et!</i>
Çiyänlär dummini késib çäqışh bémâgil (s. 20)	<i>Çıyanların kuyruğunu kesip sokmasına fırsat verme!</i>
İkki qäşşâq bir bolıb bây bolmalı	<i>İki yoksul bir olup zenginleşmeli,</i>
Tâmçı tâmçı yağıbân lây bolmalı (s. 26-27)	<i>Damla damla yağarak çamur olmalı.</i>
Ölkämizni qâqqârângü äyläbân keldi gänim	<i>Düşmanlar ülkemizi kapkaranlık eyleyerek geldi,</i>
Bâşımızdän âldi-yu başlığlarımız immi-sim (s. 22)	<i>Başımızdan önderlerimizi hiç bahanesiz aldı.</i>

Xudâ-yâ sên tārāhhum qıl ulusım hâli äbtärdir	<i>Ey Allah'ım! Sen merhamet et, ulusumun hâli perişandır.</i>
Bugünkü cāhl birlä örälīb qālgānlār rāhbärdir	<i>Bugünkü cehalet ile sarmalananlar bize yöneticidir.</i>
Vätānning tāğ u tāşidä ölib nābud bolātganlār	<i>Vatanın dağında taşında ölüp gitmekte olanlar</i>
Bizing qāşşāq élning bālāsi hāmdä äskärdir. (s. 41-42)	<i>Bizim fukara halkın çocuğu hem de askerdir.</i>

Son dönemde Batılı güçlerin Orta Doğu halklarına demokrasi getireceğiz derken masum insanların kanını dökmesi şairin 25. *Dimokrasi* (s. 56-57) adlı şiirinde ele alınmıştır. Şiirin ilk beyti aşağıdadır:

Kâfir bizä örgätti häqq-i bāşärni	Kâfir bize insan haklarını öğretti,
Pärtlāndi bāşär āqdı qānı bāşärni. (s. 56)	İnsanlık bombalandı, insanlığın kanı aktı.

Şairin, kitaptaki 28. (s. 62-63) isimsiz şiirin konusu hayli acıdır. Bu şiir, Faryab şehrinde bayram namazı sonrasında Taliban'ın üstlendiği intihar saldırısı üzerine yazılmış, ülkedeki hayatın güçlüğü ve duruma isyan dile getirilmiştir.

Çāqnātış éркиn yāşāş boldı vātāndä kättä iş	Gelişme ve hür yaşamak vatanda zor iş oldu,
Boldı fārız u vācib éndi ölkämizni çāqnātış	Artık ülkemizi geliştirmek farz ve vacip oldu.
Birbirāv qolın tutib yārқın tāmān kétmāq üçün	Birbirinin elini tutarak aydınlığa gitmek için
Äl-hāzār bizlārgädür ötgān urış ātış tutış. (s. 62)	Ne hazin! Bizlere savaşmak, atışma, çarpışma yerleşmiş.

Şairin Dil Özellikleri

Hâşim Hemdem'in şiirlerinde ülkedeki diğer kimi şairlere nazaran Farsça kelime ve terkipler daha azdır. Şiirleri, bölge halkı tarafından kolayca anlaşılabilir niteliktedir. Şair, mümkün mertebe ölçünlü Özbekistan dilini kullanmaya çalışmaktadır; ancak tabii olarak farklı olduğu noktalar vardır. İlk olarak şairin yetiştiği bölgenin şive özellikleri zaman zaman şiire aksetmektedir. Aşağıda şairin şiirlerinde geçen bölge kelimelerinden örnekler verilmiştir. Yeri gelmişken belirtelim ki Güney Türkistanlı Özbeklerin kullandıkları bu şekillerin hemen hepsi Özbekistan ağızlarında da görülebilmektedir.

Sézdım vâ Sévdim	Ölçünlü Özbekistan Yazı Dili	Türkiye Türkçesi
âyâğ (s. 24)	âyâq	ayak
bolâtgänlär (s.41)	bolâyâtgänlär	olmakta olanlar
ötgining (s. 9)	ötgin	(sen) geç
ötkäzmäli (s. 9)	ötkäziş këräk	geçmeli
säğrä (s. 24)	songrä	sonra
yâğ (s. 24)	yoq	yok, hayır

İkincisi ise Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin telaffuzu ve anlamındaki farklılıklardır. Şairin dilindeki bu tipten alıntı kelimeler; Özbekistan yazı dilinde ya tamamen bulunmaz yahut farklı telaffuzla yahut da farklı anlamda mevcuttur. Bu da şairin yetiştiği coğrafyanın dile tabii bir etkisidir. Mesela, Güney Türkistan edebiyatında aydınlardan söz edildiğinde başına çok zaman *ustâd* sıfatı eklenir. Ölçünlü Özbekistan dilinde ise bu amaçla çok defa kelimenin *ustâz* şekli kullanılır. *Özbek Tilining İzâhli Luğâti*'de *ustâd* biçimi *eski* açıklamasıyla verilmektedir. Dolayısıyla Güney Türkistan'da kullanılan Arapça ve Farsça asıllı birçok kelime Özbekistan yazı dilinden düşmüştür.

Sézdım vâ Sévdim	Ölçünlü Özbekistan Yazı Dili
äsâ (s. 24)	hässä “baston”
cânib “karşı taraf” (s. 20)	cânib “yan, taraf”
cävân “genç” (s. 8)	cuvân “yeni gelin; genç dul”
fârhäng “kültür” (s. 74)	kultur “kültür”
ğulmân “gilman” (s. 8)	ğilmân “gilman”
ispälâğ (s. 24)	ismälâq “ıspanak”
sängär “asker” (s. 29)	âskär, soldat “asker”
täfâsil qıl- “gayret sarf etmek” (s. 20)	häräkät qıl- “gayret sarf etmek”
tämâddun “medeniyet” (s. 6)	mädäniyät “medeniyet”

Şiirin Yazıldığı Kitapta Yazım Meselesi

Güney Türkistan’da Özbek Türkçesiyle yazan şairlerin basılan yayımlardaki yazım meselesini daha önce yayımladığımız “Afganistan Özbek Şiirinin Yazım Sorunları” adlı çalışmamızda ortaya koymuştuk (Tolkun, 2016). Mesela, mezkûr yazımızda Güney Türkistanlı aydınların dillerindeki kapalı /e/ sesini Arap alfabesine “ب” harfini ekleyerek göstermeye çalıştıklarını ancak bu uygulamanın tam olarak oturmamış olduğunu örneklere göstermiştik.

Benzer durumu Hâşim Hemdem’in kitabında da görüyoruz. Yukarıda şiirin özgün biçiminde altı çizili kelimeler aslında kapalı /e/ ile telaffuz edilmesine karşılık yazıda normal yâ yazılmıştır. Hâlbuki metinde geçen مېنىڭ *méning* örneğinde olduğu gibi *Özbék, égirib, éркиn, yér, Témur* gibi kelimeler hep kapalı /e/ ile gösterilmiştir. Buna mukabil كىزدىرگن *kézdîrgân* “gezdiren” örneğinde olduğu gibi *yé-, éskir-, éşik, bégim, kézdir-* kelimelerinde ise kapalı /e/ olması beklenirken normal yâ harfi kullanılmıştır.

Güney Türkistanlı Özbekler, Türkçenin geniş-yuvarlak /o, ö/ ünlüsünü Arap alfabesinde göstermek için و harfini kullanmaya gayret etmektedirler. Bu şiirde ve diğerlerinde Özbek kelimesi اوزبېك şeklinde yazılmıştır. Söz konusu şiirde *Özbék, borân, söz, bol- ôt-* “ؤ” ; ancak *qozgälántir-, çoqqı, ormân, yol, körkâm, östir-, özäk ve Toräğây* kelimelerinde ise alışılmış yazımla و harfi kullanılmıştır. Keza, şiirde *ulus* kelimesi iki yerde *ulus*, bir yerde yanlış biçimde *olus* olarak yazılmıştır.

Güney Türkistan Özbeklerinde şiirde hâlen dahi klasik dönem gelenekleri sürdürülmektedir. Bu durum şiirde vezin ve kafiyeden dolayı Özbek ölçünlü ve konuşma diline aykırı kullanımları karşımıza çıkarmaktadır. Mesela şair, Özbek Türkçesinde sıfat-fiil ve çekim eki olarak kullanılan ve esasen *-gân* şeklinde telaffuz edilen eki kafiye gereği *yegân, degân, qı(l)gân* şeklinde kullanmıştır.

Özbek Türkçesinde özellikle günlük konuşmada işlek kullanılan *bol-, qâl-, qıl-, kel-, sâl-* fiilleri *-b, -gân, -sä* gibi kimi eklerle kullanıldığında çoklukla /l/ sesi düşer: *bolib > bop, qâlgân > qâgân, kelsä > kesä, sâlib > sâp* vb. İşte şair, ölçünlü dile aykırı bu biçimlerden *qâlgân > qâgân, qılgân > qıgân* kelimelerine şiirinde yer vermiştir. Bu durum köşeli ayraç ile düzeltilmiştir: *qâ[l]gân, qı[l]gânlär*.

Sonuç

Muhammed Hâşim Hemdem, genç bir şairdir. İdealisttir. Genç yaşına karşılık çalışma hayatına baktığımızda Güney Türkistan Türkleri için oldukça faal bir kültürel hayatı olmuştur. Ülkede karışık ve Türklere karşı olumsuz yaklaşımların hâkim olduğu bir ortamda genç şair, her türlü kültürel oluşumun içinde bulunmaya gayret göstermiştir.

Şairin, şiirlerinin edebî değeri meselesi edebiyatçıların ele alacağı ayrı bir yazı konusudur. Ancak bu şiirlerin tamamı incelendiğinde şairin esas konularının *ana dili*, Türk tarihi, Türk gençlerinde milli şuur uyandırma, yorulmama, mücadeleden kaçmama, birlik içinde hareket etme olduğu görülmektedir. Hâşim Hemdem'i Güney Türkistan (Afganistan) dışında tanınmasını sağlayan da zaten *Bu Kimning Tili* (Bu Kimin Dili?) adlı şiiri olmuştur. Öyle ki sanal ağdaki birçok adreste şairin bu şiiri bulunmaktadır. Şair, sırf bu şiirinden ötürü *ana dili şairi* olarak adlandırılmayı bizce hak etmektedir.

Muhammed Hâşim Hemdem bir Özbek-Türk milliyetçisidir; ancak şiirlerinde asla ırkçı bir söylem görülmez. Hiç kimse ve hiçbir halk için nefret söyleminde bulunmaz. Afganistan hudutları dâhilindeki Türkler için eşit ve âdil bir hayat; kültürlerinin devamının sağlanması yönünde uygulamaların hayata geçirilmesini istemektedir. Onun şiirinde, asla bölücü veya şiddeti onaylayan, şiddete çağıran bir unsur yoktur. Günümüzde pek çok ülkenin sorunu olan azınlıkların hak talebinde başvurdukları yollar neticesinde haklıyken haksız duruma düşme durumu, bütün Güney Türkistanlı şairlerde olduğu gibi, Hâşim Hemdem'de de görülmez.

KAYNAKÇA

Buta-2 Türk Dünyası Şairleri Almanax. Hazırlayan: Komisyon. 2017, Bakü: OL NPKT.

Hämädäm, Muhämmäd Hâşim (h.k. 1395 /m. 1014). سېزدیم و سېودیم (*Sézdım vä Sévdim*). Kâbil: Hurâsân Mätbâası.

İbrâhimov, Äbduqâhhâr – Xäyridin SULTÂNNOV – Närzullä CÖRÄYEV (1996). *Vätän Tuyğusu*. Taşkent: Özbekistân Nâşriyatı.

İpek, Cemil Doğaç (2016). İran'da Türklere Hakaret Hadisesi Nasıl Değerlendirilmeli? *Gelecek Bir Tasarımdır 2013 Aylık Dergi*, Sayı: 177, Ocak 2016, s. 52-54.

Kut, G. (2003). *Ö. Ali Şir Nevâyi Ğarâ'ibü's-Şığar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*. Ankara: TDK.

Levent, Agâh Sırrı (1966). *Ali Şir Nevaî II. Cilt Divanlar 4 Türkçe, I Farsça Divan*. Ankara: TDK.

Tolkun, S.

Mähmudov, Mämädäli (1993). Özligingni Unutmä Elim!. *Fitnä Sän'äti* (Haz.: Ähmädcän Melibâyev, Sä'dullä Ähmäd. Taşkent 1993, Fän Nâşriyâtı, s. 106-117

Mätfn-i Ändxôyî, M. Ä. (h.ş. 1379/m. 2000). باغ لاله پوش “*Bâğ-ı Lâlâ-pôş*” (Arap harfli). Peşaver: Märkâz Nâşriyâtı

Özbek Tilining İzâhli Luğäti 5 cilt. (2006-2008). Komisyon. Taşkent: Özbekistân Milliy Entsiklopediyasi.

Şämsiyev P. ve İbrâhimov S. (1972). *Nävâiy Äsârläri Luğäti Älişer Nävâiy Äsârlärining On Beş Tomligä İlâvä*. Taşkent: Ğäfur Ğulâm.

Tolkun, S. (2016). Afganistan Özbek Şiirinin Yazım Sorunları. *International Journal of Humanities and Education*, 2016, 1:2, s. 187-207.

Tolkun, S. (2019). Güney Türkistanlı (Afganistan) Şair Üstad Metin Andhoyî'de Türklük Şuuru. *IJHE*, cilt 5, sayı 10, s. 310-329.

Vâhidov, Erkin (1991). *Ortädä Begänä Yoq*. Taşkent: Yâzuvçı

EXTENDED SUMMARY

In South Turkestan, which is currently within the borders of Afghanistan, mainly Uzbek and Turkmen Turks live. The Turks, who had been dominant in the region for many centuries, respected the languages of other peoples during their rule. The Turks even wrote works with Persian, the dominant language of the region, so that they maintained the effectiveness and sovereignty of Persian language. Unfortunately, when the state administration passed from the Turks to the Pashtuns, both Turks and Turkish did not see the same tolerance and support. The interesting part is that the Dari-Persian language is the official language of the state, although it is not spoken as a native language. In Afghanistan, until recently, Turks have not been given the right to education and publication, or have been given extensive restrictions on the exercise of these rights. While minorities in many countries resort to terror in the struggle for rights, the Turks of South Turkestan (Afghanistan), like all other Turkish communities living as minorities, have sought their rights within the territorial integrity of the country in which they live. They have used only democratic and peaceful means in their rights struggle. The dominant forces did not give the Turks their rights. Moreover, they did not refrain from making statements that from time to time insulted the Turks. In such countries, the defense of Turkishness has been a duty of the intellectuals.

The young poet Mohammed Hashim Hamdam from South Turkestan is one of them. In 2015, the humiliating and racist rhetoric of some government administrators in Afghanistan directed against the Turks led the poet to write the poem “Bu Kimning Tili!” (Whose language is this?). In this poem, the poet listed the values of Turkishness from East to West from past to present. This poem is not addressed to the government managers. On the contrary, the poet addresses the people who are tried to be condemned to cultural deprivation by the administrators of the state through the inferiority complex.

The poet's book *Sézdīm va Sévdim* (سېزدېم و سېودېم), published in Kabul in 2016, consists of poems written in Uzbek Turkish. In this book, the poet especially focuses on mother tongue which he personally calls as Uzbek Turkish language. Turkish history, literature, inviting young people to struggle, non-deterrence from struggle, discriminatory politics in the country are the other important issues in the poet's poems.

The reason why Mohammed Hashim Hamdam was called the mother tongue poet in this article is related to the beginning part of his first poetry book *Sézdīm vā Sévdim*. Indeed, there

is no page number in this section. Here, the poet expresses what he devoted the book to in the form of poetry.

O‘zimni,	<i>Myself,</i>
So‘zimni,	<i>My word,</i>
Ko‘zimni,	<i>My eyes,</i>
Esimni,	<i>My mind,</i>
Sasimni,	<i>My voice,</i>
Yoshimni,	<i>My age,</i>
Borimni,	<i>My everything,</i>
Yog‘imni,	<i>My nothing,</i>
Qo‘limni,	<i>My hand,</i>
Yo‘limni,	<i>My way,</i>
Sezгимni,	<i>My intuition,</i>
Sevgimni ... ana shu ona tilimga bag‘ishlayman.	<i>My love... Here is, I am dedicating all them to my mother tongue.</i>

A short biography of the poet according to our conversation with him on the date of 06.07.2019 Turkey's in Bilecik are as follows:

ID Information

Haji Mulla Muhammad Eslam “Toprakhtu” o‘g‘li Mohammed Hashim Hamdam Faryabi was born on 13 March 1990 in Yangiqishloq village of Maymana which is the central district of Faryab province of South Turkestan region in northern Afghanistan. Also, Faryabi refer to the city he came from.

The poet studied primary school in the village of Topraxtu. He completed his middle school education at the school which currently known as the Arabkhana High School. He completed his high school education in Daqiqi-Balkh High School in Mazar-i-Sharif. In 1387 (2008), he enrolled in the Uzbek Language Department of the Faculty of Language and Humanities at the University of Balkh. He graduated from here in 1390 (2011).

Between 1384-1388 (2005-2009), he was the head of the cultural affairs department of the “Afg‘oniston Junbush Yoshlari Balx Viloyati Kengashi”. In 2009, Mohammed Hashim

Hamdam joined the establishment of *Mavlono Anbar Farhongiy Bunyodi* (Mavlānā Anbar Cultural Council) on behalf of the great literary writer Mavlānā Anbar. In 2011, when he was still a 4th grade student, he was elected as the president of the Afghan Turks Cultural Foundation (FFTA), which operates in South Turkestan and has the Persian name “Federation-i Farhang-i Turkan-i Afghanistan” (Uzbek Turkish: *Afg‘oniston Turklari Madaniy Jamg‘armasi*).

During his stay in Afghanistan, the poet worked mainly on televisions. He started his career as program and news presenter in the Uzbek Turkish section of private Nihad radio. Then he continued to his career as the news manager of Uzbek Turkish on Arzu TV and as the director of the literature program known as “Chaghdash”. After a while, he was also the Balkh representative in Batur TV as broadcasting in the Uzbek and Turkmen dialects. Finally, he took over administration of Uzbek Turkish language service department in radio and web site which known as Salam Vatandar, which broadcasts in Persian, Pashto, English and Uzbek Turkish, which is part of the “Salam Afghanistan Media Organization”.

In 2007, he participated in the Persian poetry competition called "Teksevar-i Şe'r" which was organized under the Ministry of Education in Mazar-i Sharif and lasted for 20 weeks. He was the third among the 80 young poets who participated in the competition.

The poet came to Turkey in 2017. In 2008, he joined Bilecik Migration Administration as an interpreter for the UN Refugee Administration.

The poem which known as “Bu Kimning Tili” (Whose Language Is This?) in the between pages 5 and 8 of Mohammed Hashim Hamdam’s book is literally a mother tongue defence. Below is the first couplet:

Bu mening tilim, Turk-O‘zbekchasi

Tog‘larni egirib, erkin yashagan bo‘ronlar tili

This is my language, Turk-Uzbek language, the language of the Turanians,

It is the language of the free thunderstorm which spins the mountains.

The poet wrote this poem to his people on the hostile attitude of some administrators in Afghanistan towards the Turks. With this poem, he aimed to increase the spirit of their struggle by reminding his past to his people who are in danger of being demolished spiritually.